

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ОСВІТНІ ПРИНЦИПИ ВКЛЮЧЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ В ІНКЛЮЗИВНИЙ ПРОСТІР ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ніколенко Людмила Миколаївна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,

доцентка кафедри педагогіки та спеціальної освіти

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0001-8708-3117

Researcher ID: U-3171-2017

Scopus Author ID: 58965769900

Стаття присвячена дослідженню принципів інклюзивної освіти та виокремленню із їх сукупності організаційно-освітніх принципів включення здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами в інклюзивний простір закладу вищої освіти. Проблема розглядається в контексті інтеграції української освітньої системи в європейський простір і відповідності міжнародним стандартам інклюзивної освіти. У дослідженні застосовано метод контент-аналізу, який дозволив узагальнити нормативно-правові документи з питання забезпечення рівного доступу до освіти, проаналізувати сучасні моделі інклюзивного навчання та виокремити ключові принципи їх реалізації.

Основні завдання дослідження включають аналіз нормативно-правової бази, що регулює організацію інклюзивного освітнього процесу, визначення концептуальних моделей включення здобувачів з особливими освітніми потребами в навчальний процес, а також обґрунтування організаційно-освітніх принципів, які сприяють ефективному функціонуванню інклюзивного освітнього простору в закладі вищої освіти. Виявлено, що основними принципами, на яких базується інклюзивна освіта у вищій школі, є науковість, системність, варіативність, індивідуалізація, соціальна відповідальність, міжвідомча інтеграція та соціальне партнерство.

Окрему увагу приділено аналізу зарубіжного досвіду, що демонструє ефективність різних підходів до формування інклюзивного освітнього простору. Досліджено впровадження інноваційних освітніх моделей, зокрема блочного навчання та програм соціальної взаємодії, що сприяють включенню студентів з особливими освітніми потребами в повноцінний навчальний процес. Порівняльний аналіз міжнародних практик засвідчив важливість інклюзивного підходу в забезпеченні права на вищу освіту для всіх охочих без винятку.

У результаті проведеної аналітичної роботи було виокремлено такі загальні організаційно-освітні принципи: включення осіб з особливими освітніми потребами в інклюзивний простір закладу вищої освіти: державно-адміністративного регулювання, громадської активності, технологічної компенсації та залучення бізнесу в розвиток інклюзивної освіти, а також зазначено їхні особливості.

Наголошено на необхідності подальшого розвитку інклюзивних підходів у вищій освіті шляхом удосконалення законодавчих механізмів, розширення методичної підтримки викладачів та створення ефективних моделей навчання, що враховують індивідуальні потреби студентів з особливими освітніми потребами. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом ефективності впровадження зазначених принципів у конкретних закладах вищої освіти, а також розробленням рекомендацій для інтеграції інклюзивних підходів у систему післядипломної освіти та професійної підготовки кадрів.

Ключові слова: заклад вищої освіти, інклюзія, інклюзивний простір, включення, особа з особливими освітніми потребами, принципи інклюзії, освітній процес.

Nikolenko Liudmyla. Organisational and educational principles of inclusion of applicants in the inclusive space of a higher education institution

The article is devoted to the principles of inclusive education and the identification of organisational and educational principles for the inclusion of higher education students with special educational needs in the inclusive space of a higher education institution. The problem is considered in the context of integration of the Ukrainian educational system into the European space and compliance with international standards of inclusive education. The study used the content analysis method, which allowed to summarise the legal documents on ensuring equal access to education, analyse modern models of inclusive education and identify the key principles of their implementation.

The main objectives of the study include an analysis of the legal framework governing the organisation of the inclusive educational process, identification of conceptual models for the inclusion of students with special educational needs in the educational process, and substantiation of organisational and educational principles that contribute to the effective functioning of the inclusive educational space in a higher education institution. It has been found that the main principles on which inclusive education in higher education is based are scientific, systematic, variable, individualised, socially responsible, interdepartmental integration and social partnership.

Special attention is paid to the analysis of foreign experience, which demonstrates the effectiveness of various approaches to the formation of an inclusive educational space. The implementation of innovative educational models, such as block learning and social interaction programmes, which facilitate the inclusion of students with special educational needs in the full educational process, is investigated. A comparative analysis of international practices has shown the importance of an inclusive approach in ensuring the right to higher education for all without exception.

As a result of the analytical work carried out, the following general organisational and educational principles were identified: inclusion of persons with special educational needs in the inclusive space of a higher education institution: state and administrative

regulation, public activity, technological compensation and business involvement in the development of inclusive education, and their features were also noted.

The author emphasises the need for further development of inclusive approaches in higher education by improving legislative mechanisms, expanding methodological support for teachers and creating effective learning models that take into account the individual needs of students with special educational needs. Prospects for further research are related to the analysis of the effectiveness of the implementation of these principles in specific higher education institutions, as well as the development of recommendations for the integration of inclusive approaches into the system of postgraduate education and professional training.

Key words: higher education institution, inclusion, inclusive space, inclusion, person with special educational needs, principles of inclusion, educational process.

Вступ. У своєму прагненні до європейського освітнього простору вища освіта України воліє інтегрувати законодавче й організаційне поле до вимог європейського співтовариства, у якому інтегративні процеси прийняті фундаментальним виміром ідентичності спільноти. За таких соціокультурних світоглядних настанов залучення учасників освітнього процесу до інклюзивного простору закладу вищої освіти (далі – ЗВО) потребує забезпечення як на теоретико-ментальному, так і на практично-ціннісному рівні. Це видається можливим лише за умов чітко означених підходів та загальних організаційно-освітніх принципів інклюзивної діяльності ЗВО.

Матеріали та методи. Це дослідження засновано на методі систематичного огляду, який передбачав визначення дослідницького питання (виявлення універсальних організаційно-освітніх принципів діяльності, які формують його політику щодо включення осіб з особливими освітніми потребами (далі – ООП) у простір закладу вищої освіти), комплексний пошук інформації в релевантних дослідженнях із різних баз даних, відбір і критичне оцінювання відповідних наукових висновків, синтез необхідних даних, їх узагальнення та представлення. Результат застосування обраного методу забезпечує основу для ухвалення обґрунтованих рішень або проведення подальших досліджень в обраному аспекті.

Результати дослідження. Загальні засади інклюзивного навчання в ЗВО регламентовано постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання в закладах вищої освіти» [1]. Цей документ визначає основні механізми організації інклюзивного навчання в ЗВО, зокрема і створення інклюзивного освітнього середовища та застосування принципів універсального дизайну. Міністерством розвитку громад та територій України розроблені «Методичні рекомендації щодо забезпечення доступності закладів освіти для маломобільних груп населення» [2], які розкривають питання створення безбар'єрного середовища та забезпечення рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу.

Питанню поширення інклюзивних підходів у вищій освіті приділяється все більше уваги науковців. Зокрема, у статті «Інклюзивна освіта в закладі вищої освіти» [3] розглядається сучасний стан і перспективи інклюзії у вищій освіті для студентів з особливими освітніми потребами, зокрема ветеранів з інвалідністю, аналізуються законодавчі документи щодо гарантування права на навчання в ЗВО для осіб з інвалідністю, досліджуються можливі бар'єри та надаються рекомендації для ефективної побудови системи вищої інклюзивної

освіти. С. Балашова [4] розглядає проблему доступності вищої освіти для осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Авторка аналізує основні нормативно-правові акти України, що регулюють право осіб з особливими потребами на вищу освіту, та підкреслює важливість організації навчання з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності студентів. В. Шевченко [5] виокремлює умови впровадження інклюзивної освіти в ЗВО, які стосуються нормативно-правового, навчально-методичного й організаційно-кадрового забезпечення інклюзивної вищої школи.

Якщо в українській вищій освіті інклюзія лише зароджується, то країни Америки та Європи вже мають значні напрацювання щодо її реалізації. Так, у статті “VU Block Model rewrites the book on effective pedagogy” [6] описано інноваційну педагогічну модель блочного навчання, упроваджену в Університеті Вікторії (Австралія), яка спрямована на підвищення інклюзивності й успішності студентів з особливими освітніми потребами через фокусування на одному предметі та підтримку спеціалізованих викладачів. Ще один досвід описано у статті “Julio Frenk Is Bringing His Vision of Inclusivity to UCLA” [7]. Це концепція Хуліо Френка, яку він називає «взаємністю щедрості незнайомців». Розкриваючи цю концепцію, Х. Френк зазначає: «Ідея полягає в тому, щоб приймати людей, які дуже відрізняються від вас, які говорять по-іншому і живуть по-іншому» [Там само]. Він реалізує свою концепцію в Каліфорнійському університеті та пропагує різноманітність, інклюзивність і рівність у всіх відношеннях, підкреслює важливість створення інклюзивного освітнього університетського середовища. А програма “Bridging the Gap” [7] реалізується в Кентуккі. Завдяки їй студенти коледжів вчаться взаємодіяти з різними думками, розуміти позицію інших, цивілізовано вести дискусію тощо. Ці навички є важливим аспектом упровадження інклюзивної освіти.

Загалом, нині співіснує декілька моделей включення здобувачів з ООП в освітній простір: сегрегаційна, інтеграційна й інклюзивна [8]. У ЗВО перша модель реалізується в індивідуальній формі навчання, і маємо визнати, що пандемія Covid-19 та війна, яка прийшла за нею, значно зміцнили позиції цієї моделі навчання для осіб з ООП. Тому вагомою мірою сприяла і стрімка інтеграція онлайн-технологій і штучного інтелекту (далі – ШІ), які мають низку позитивних аспектів і роблять процес здобуття знань більш прийнятним. Друга модель передбачає безпосередню участь здобувачів з ООП в навчальному процесі, але не в соціальній взаємодії. Позитивним аспектом такої моделі, безпе-

речно, є те, що здобувач вищої освіти з ООП виходить із цілковитою ізоляції. Однак ця модель вимагає від нього колосальних зусиль щодо пристосування до освітнього середовища, яке переважно не адаптоване для потреб осіб з ООП. Тобто за такої моделі ізоляція нікуди не зникає, хоча й не є абсолютною, адже мінімально необхідна комунікація з оточенням відбувається. І лише за третьої моделі здобувачі з ООП цілковито включаються в усі сфери та види взаємодії, і цю взаємодію максимально адаптують до потреб кожного здобувача з ООП.

Нині українська система освіти, вищої також, концентрується на поширенні саме інклюзивної моделі, яка найбільше відповідає тенденціям розбудови сталого суспільства та європейським освітнім стандартам. На законодавчому рівні загальними принципами розвитку інклюзивної освіти визначені [9]:

- науковість (розроблення теоретико-методологічних основ інклюзивного навчання, програмно-методичного інструментарію, аналіз і моніторинг результатів упровадження інклюзивного навчання, оцінювання ефективності технологій, що використовуються для досягнення позитивного результату, проведення незалежної експертизи);

- системність (забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами, наступності між рівнями освіти: рання допомога – дошкільна освіта – загальна середня освіта);

- варіативність, корекційна спрямованість (організація особистісно орієнтованого навчального процесу в комплексі з корекційно-розвитковою роботою для задоволення соціально-освітніх потреб, створення умов для соціально-трудової реабілітації, інтеграції в суспільство дітей із порушеннями психофізичного розвитку, зокрема й дітей-інвалідів);

- індивідуалізація (здійснення особистісно орієнтованого (індивідуального, диференційованого) підходу);

- соціальна відповідальність сім'ї (виховання, навчання та розвиток дитини; створення належних умов для розвитку її природних здібностей, участь у навчально-реабілітаційному процесі);

- міжвідомча інтеграція та соціальне партнерство (координація дій різних відомств, соціальних інституцій, служб із метою оптимізації процесу освітньої інтеграції дітей з особливими освітніми потребами).

Ці принципи конкретизуються на різних освітніх рівнях згідно з особливостями відповідного освітнього процесу. Так, на рівні вищої освіти можна простежити такі інклюзивні принципи, як [10, с. 15–16; 11, с. 16; 12]:

- повага до прав і свобод людини;

- відкритість і гнучкість освіти, здатність оперативно реагувати на зміни та виклики;

- інноваційність, аналіз, пошук і впровадження кращих зразків інклюзивної політики та практики;

- формування толерантності та взаєморозуміння в освітньому середовищі, відсутність дискримінації;

- забезпечення архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної доступності освітнього середовища;

- дотримання стандартів якості освітніх послуг і науково-методичного забезпечення;

- узгодженість і скоординованість дій підрозділів і учасників навчально-виховного процесу;

- безперервність і наступність інклюзивної освіти на всіх рівнях навчання: школа – коледж – університет – аспірантура – післядипломна та курсова освіта;

- індивідуалізація навчання та гармонійний розвиток особистості;

- залучення до суспільного життя, соціалізація, підготовка до працевлаштування;

- об'єднання можливостей навчально-виховного процесу зі створенням системи соціальних взаємин і взаємозв'язків;

- ефективної соціально-педагогічної підтримки та супроводу даної категорії студентів.

Окрім того, у різних джерелах знаходимо і такі принципи запровадження інклюзивної вищої освіти, як:

- соціалізаційна спрямованість освітнього процесу;

- інтегративність супроводу здобувачів з ООП (узгоджена діяльність груп супроводу з різних напрямів);

- ціннісне і толерантне ставлення власне до суб'єктів навчально-виховного процесу й особливостей їхньої діяльності;

- забезпечення інформування абітурієнтів з ООП;

- забезпечення керованості процесу здобуття вищої освіти особою з ООП.

Контент-аналіз зазначених та інших опрацьованих джерел показав, що окреслені принципи стосуються різних аспектів інклюзивності: умов середовища, організації, матеріально-технічного забезпечення, методичного, навчального, соціального складників та інших. З упевненістю можна твердити, що ЗВО рухаються в напрямі забезпечення цих принципів і досягають результатів. Поступово ЗВО трансформуються із суто академічних освітніх установ у своєрідні ресурсні центри для надання освітніх послуг, що уможливує навчання всіх без винятку здобувачів.

У зв'язку з тим, що кожен ЗВО й освітня професійна програма є унікальними, включення осіб з ООП в інклюзивний освітній простір ЗВО не має чіткого уніфікованого алгоритму, проте ми можемо простежити деякі спільні риси та загальні тенденції. Саме вони дозволили сформулювати передусім організаційно-освітні принципи, на яких, на нашу думку, ґрунтується будь-який варіант включення осіб з ООП в інклюзивний освітній простір ЗВО. На наш погляд, це державно-адміністративний принцип, принцип надійності та сталості, принцип автономії закладу вищої освіти, громадської активності, технологічної компенсації та принцип залученості бізнесу.

Найбільш показовим щодо функціонування цих принципів у вищій освіті є порівняння інклюзивного формату освітньої активності в конкретних університетах різних розвинених країн світу. Це уможливить аналіз специфіки впливу державно-адміністративного, громадського та бізнесового елементів на організацію інклюзивного навчання в ЗВО.

Висновки. Зважаючи на інклюзивні реалії сучасної вищої школи, прагнення інтегрувати її в систему євро-

Організаційно-освітні принципи включення здобувачів до інклюзивного освітнього простору ЗВО

Принцип	Особливості застосування
Державно-адміністративний принцип	Інклюзивна форма вищої освіти цілком регламентується загальнодержавними нормативно-правовими актами. Держава ініціює інклюзивне навчання в ЗВО, планує його частку, корелює загальну кількість випускників з ООП визначеної спеціальності та потреби ринку праці.
Принцип надійності та сталості	Держава виступає гарантом здобуття вищої освіти студентами з ООП за обраною ними освітньо-професійною програмою. Водночас ЗВО зберігає право на гнучкість інклюзивного освітнього процесу та його корекцію в напрямі досягнення цілей сталого розвитку.
Автономії закладу вищої освіти	ЗВО автономно планує, реалізує інклюзивну форму навчання й оцінює його результати, керуючись власним потенціалом і можливостями. ЗВО має право не створювати спеціальні умови, якщо вони несуть загрозу для здоров'я та безпеки інших осіб чи спричиняють принципові зміни освітніх програм або надмірні фінансові витрати.
Громадської активності	Громадськість активно залучається до освітнього процесу, зокрема до популяризації інклюзивної форми вищої освіти. Взаємодія з органами громадського самоврядування, залучення до інклюзивних процесів громади, на території якої розташовано ЗВО, та громадських організацій сприятиме суспільній інклюзії.
Технологічної компенсації	Автоматизація й алгоритмізованість багатьох навчальних дій на основі ШІ, поширення адаптивних і асистивних технологій, а також автоматизація виробничих процесів, можливість дистанційного управління ними здатні значною мірою компенсувати відсутність багатьох умов і забезпечити альтернативні умови інклюзивного навчання й опанування професії.
Принцип залученості бізнесу	Бізнес виступає основним замовником спеціалістів визначеного фаху та гарантом інтеграції майбутніх працівників з ООП в інфраструктуру професійного середовища, натомість контролює якість навчання та розвитку в них навичок ХХІ ст. Тут ідеться про постійне формування сталого та надійного взаємозв'язку та конструктивної співпраці, яка забезпечить випускників робочим місцем, а бізнес – кваліфікованими працівниками в умовах їх нестачі.

Джерело: узагальнено на основі [13; 14]

пейської вищої освіти та відповідати тенденціям розвитку сталого суспільства, бачимо пріоритетність соціально-ціннісного кластера. Це означає, що залучення осіб з ООП до повноцінного активного суспільного життя є базисом розвитку навичок навчально-наукової діяльності та формування професійних компетентностей. Такий підхід є концептуальним, особливо у світлі стрімкого переходу до суспільства 4.0. І тут дотримання

окреслених організаційно-освітніх принципів включення осіб з ООП в інклюзивний освітній простір ЗВО виступає вмотивованим і необхідним. Вища освіта на інклюзивних засадах має бути чинником розвитку кожної особистості. Це дасть змогу не лише організувати якісний і ефективний навчальний інклюзивний процес, але й отримати позитивні результати цієї освітньої активності в соціокультурному вимірі.

Література:

1. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо забезпечення доступності будівель, приміщень та іншої інфраструктури закладів освіти для маломобільних груп населення : наказ № 1388. *Міністерство розвитку громад та територій України* : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/12/16/meto-rekomend-shchodo-zabezp-dostupnosti-16-12-2024.pdf> (дата звернення: 19.01.2025).
2. Про Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти : постанова № 635. *Кабінет Міністрів України* : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.01.2025).
3. Inclusive education in an institution of higher education: Realities and possibilities of education of war veterans with special needs / R. Sherstiuk et al. *Galician Economic Journal*. 2024. № 86 (1). С. 205–216. DOI: 10.33108/galician-visnyk_tntu2024.01.205.
4. Балашова С. Реалізація інклюзивної освіти в закладах вищої освіти України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія «Педагогіка». 2021. № 1 (13). С. 5–7. DOI: 10.17721/2415-3699.2021.13.01.
5. Шевченко В. Умови впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах. *Науковий часопис Українського державного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія». 2018. Вип. 36. С. 126–131. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/28205> (дата звернення: 11.01.2025).
6. The Australian. *VU Block Model rewrites the book on effective pedagogy* : вебсайт. URL: <https://www.theaustralian.com.au/> (дата звернення: 14.01.2025).
7. Salman J. Julio Frenk is bringing his vision of inclusivity to UCLA. *Teen Vogue*. 2024. URL: www.teenvogue.com (дата звернення: 03.12.2024).
8. Давиденко Г. Теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2015. 467 с. URL: https://uu.edu.ua/upload/universitet/Osobisti_zdobutki/Zahist_disertaciy_A_Z/Davidenko_17.11.2015_diser.pdf (дата звернення: 20.01.2025).
9. Концепція розвитку інклюзивної освіти. *Міністерство освіти і науки України* : вебсайт. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189 (дата звернення: 18.01.2025).

10. Кольченко К., Нікуліна Г. Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : збірник наукових праць. Вип. 10 (12). С. 13–16. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/38> (дата звернення: 17.01.2025).
11. Богінська Ю. Освітня інтеграція студентів з обмеженими можливостями життєдіяльності в процесі організації соціально-педагогічної підтримки. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі*. С. 15–16. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/28205/Shevchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 25.01.2025).
12. Інклюзивне навчання: Основні принципи та дієві технології : монографія / за ред. Г. Давиденко. Вінниця : ТОВ «Твори». URL: https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/VSEI/YY-inclusia-A5.pdf (дата звернення: 20.01.2025).
13. Ніколенко Л. Інклюзивний освітній простір у закладі вищої освіти : монографія. Дніпро : *Грані*. DOI: 10.33287/2220243.
14. Суспільство 4.0: Загальні економічні наслідки / К. Туречкова та ін. *Журнал європейської економіки*. Вип. 22(2). С. 148–160. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/51791> (дата звернення: 20.01.2025).

References:

1. Kabinet Ministriv Ukrainy (2019, 10 lypnia). Poriadok orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia u zakladakh vyshchoi osvity [*Procedure for organizing inclusive education in higher education institutions*] (Resolution № 635). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text>.
2. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy (2024, 22 lystopada). Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo zabezpechennia dostupnosti budivel, prymishchen ta inshoi infrastruktury zakladiv osvity dlia malomobilnykh hrup naselennia (Nakaz № 1388) [*On approval of methodological recommendations for ensuring the accessibility of buildings, premises, and other infrastructure of educational institutions for people with limited mobility*] (Order № 1388). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/12/16/meto-rekomend-shchodo-zabezp-dostupnosti-16-12-2024.pdf>.
3. Sherstiuk, R., Stoyko, I., & Maliuta, L. (2024). Inclusive education in an institution of higher education: Realities and possibilities of education of war veterans with special needs. *Galician Economic Journal*, 86 (1), 205–216. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.01.205.
4. Balashova, S. (2021). Realizatsiia inkluzyvnoi osvity v zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy. xImplementation of inclusive education in higher education institutions of Ukraine]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series "Pedagogy"*, 1 (13), 5–7. <https://doi.org/10.17721/2415-3699.2021.13.01>.
5. Shevchenko, V. (2018). Umovy vprovadzhennia inkluzyvnoi osvity u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Conditions for the implementation of inclusive education in higher education institutions]. Retrieved from: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/28205>.
6. The Australian (2023). *VU Block Model rewrites the book on effective pedagogy*. Retrieved from: <https://www.theaustralian.com.au/>.
7. Salman, J. (2024, December 3). Julio Frenk is bringing his vision of inclusivity to UCLA. *Teen Vogue*. Retrieved from: www.teenvogue.com.
8. Davydenko, H. (2015). Teoretyko-metodychni zasady orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh krain Yevropeiskoho Soiuzu [*Theoretical and methodological foundations of organizing inclusive education in higher education institutions of the European Union*]. Retrieved from: https://uu.edu.ua/upload/universitet/Osobisti_zdobutki/Zahist_disertaciy_A_Z/Davidenko_17.11.2015_diser.pdf.
9. Kontsepsiia rozvytku inkluzyvnoi osvity (2010) [*Concept of inclusive education development*]. Ministry of Education and Science of Ukraine. Retrieved from: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189.
10. Kolchenko, K., Nikulina, H. (2013). Kontseptualni pidkhody do vprovadzhennia inkluzyvnoi osvity u vyshchykh navchalnykh zakladakh. [Conceptual approaches to the implementation of inclusive education in higher education institutions]. *Current Issues in Teaching and Education of People with Special Needs: Collection of Scientific Papers*, 10 (12), 13–16. Retrieved from: <https://ap.uu.edu.ua/article/38>.
11. Bohinska, Yu. (2012). Osvitnia intehratsiia studentiv z obmezhenymy mozhyvostiamy zhyttiediialnosti v protsesi orhanizatsii sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky [Educational integration of students with disabilities in the process of organizing socio-pedagogical support]. *Current Issues in Teaching and Education of People in an Integrated Educational Environment*, 15–16. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/28205/Shevchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
12. Davydenko, H. (Red.) (2018). *Inkluzyvne navchannia: Osnovni pryntsypy ta diievi tekhnolohii* [*Inclusive education: Basic principles and effective technologies*]. Monograph. Vinnytsia: TVORY. Retrieved from: https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/VSEI/YY-inclusia-A5.pdf.
13. Nikolenko, L. (2024). *Inkluzyvnyi osvitnii prostir u zakladi vyshchoi osvity* [*Inclusive educational space in a higher education institution*]: Monograph. Dnipro: Hrani Publishing House. <https://doi.org/10.33287/2220243>.
14. Turechkova, K., Nevima, Ya., Vanova, A., & in. (2023). *Suspilstvo 4.0: Zahalni ekonomichni naslidky* [*Society 4.0: General economic consequences*]. *Journal of European Economy*, 22 (2), 148–160. Retrieved from: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/51791>.